

Identifikácia a inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry *projekt*¹

Metodika projektu

Materiál tvorí odbornú časť projektu identifikácie a inventarizácie tradičnej ľudovej kultúry, ktorého vypracovanie vyplýva z uznesenia vlády SR č. 666 z 8. 8. 2007, bod. B.2.

Variant 2 – upravený na základe odborných posudkov.

Druhú časť bude tvoriť organizačné zabezpečenie realizácie projektu.

Materiál je súčasťou Programu starostlivosti Slovenskej republiky o tradičnú ľudovú kultúru.

Hlavný riešiteľ odbornej časti projektu: Mgr. Daniel Luther, CSc.

Redaktor: Vladimír Kysel'

Oponenti:

PhDr. Mojmír Benža, PhD.

Oľga Danglová, CSc.

Prof. PhDr. Viera Feglová, CSc.

Prof. PhDr. Bernard Garaj, CSc.

Mgr. Katarína Košťalová, PhD.

Ing. Anna Kršáková

Doc. PhDr. Ladislav Mlynka, CSc.

PhDr. Peter Slavkovský, DrSc.

Bratislava, september 2008

---

¹ Predkladaný materiál je čiastkovým naplnením uznesenia Vlády SR č. 666, B.2. z 8.8.2007. Obsahuje odbornú časť projektu - metodiku dotazníka, t.j. jednu z celého komplexu úloh, ktoré sa v súvislosti s identifikáciou a inventarizáciou tradičnej ľudovej kultúry majú plniť. Na túto časť projektu bude nadväzovať:

- projekt organizačného zabezpečenia zberu a spracovania - štruktúra zberných a spracovateľských miest, hierarchia, vzájomné vzťahy a spôsob práce
- vypracovanie čiastkových dotazníkov
- vypracovanie metodiky spracovania a uchovávanía materiálov získaných výskumom
- dlhodobá realizácia výskumu a spracovania, a postupná tvorba databázy ako kľúčového bodu naplňania uznesení schválenej Koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru.

IDENTIFIKÁCIA A INVENTARIZÁCIA TRADIČNEJ ĽUDOVEJ KULTÚRY

Vláda Slovenskej republiky na svojom zasadnutí dňa 8. augusta 2007 schválila Konceptiu starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru². Konceptia nadväzuje na medzinárodné dokumenty, ktoré sa Slovenská republika zaviazala akceptovať³ a jej realizácia predpokladá vytvoriť ochranný a informačný systém v oblasti tradičnej ľudovej kultúry na Slovensku.

Úloha identifikácie a inventarizácie je v koncepcii považovaná za východiskovú. Na jej základe bude možné realizovať ďalšie nadväzné úlohy, akými sú dokumentácia, ochrana, uchovávanie tradičnej ľudovej kultúry a šírenie poznatkov o nej.

Obsah

1. Úvod
2. Ciele
  - 2.1. Ciele databázy
  - 2.2. Ciele dotazníka
  - 2.3. Ciele heslára
3. Metodika dotazníka
  - 3.1. Lokalita
  - 3.2. Kultúrna krajina a sídlo
    - 3.2.1. Regionálne povedomie
    - 3.2.2. Dominanty
    - 3.2.3. Chotár
    - 3.2.4. Sídlo
  - 3.3. Tradičná hmotná kultúra
    - 3.3.1. Obydlie
    - 3.3.2. Agrárna kultúra
    - 3.3.3. Strava
    - 3.3.4. Odev
    - 3.3.5. Domácka výroba, ľudová umelecká výroba, remeslá a umelecké remeslá
  - 3.4. Tradičná nehmotná kultúra
    - 3.4.1. Sociálna a duchovná kultúra
      - 3.4.1.1. Spoločenstvo obce
      - 3.4.1.2. Spoločenstvo rodiny
      - 3.4.1.3. Spoločenská etiketa
      - 3.4.1.4. Náboženský život
      - 3.4.1.5. Sviatky a obyčaje
    - 3.4.2. Umelecká kultúra
      - 3.4.2.1. Ľudová slovesnosť
      - 3.4.2.2. Hudobný a tanečný folklór
        - Hudobný folklór
          - Ľudové piesne, spev
          - Inštrumentálna hudba
        - Tanečný folklór
      - 3.4.2.3. Folklorizmus

² Uznesenie Vlády Slovenskej republiky č. 666 z 8. augusta 2007.

³ Dokumenty UNESCO: Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva a Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov.

1. Úvod

Pojem ľudová kultúra sa najčastejšie obsahovo prekrýva s roľnícko – pastierskou kultúrou, ktorej životnosť priamo súvisí s agrárnym charakterom krajiny. Rurálny tradicionalistický model spoločnosti pretrval na Slovensku v niektorých oblastiach až do polovice 20. storočia a v spojitosti so silným regionalizmom v sociokultúrnom vývine krajiny podmienil rozvoj početných lokálnych a regionálnych obmien javov ľudovej kultúry, ktorých bohatstvo je v stredoeurópskom priestore výnimočné. Aj preto sa vybrané javy ľudovej kultúry stali dôležitým žriedlom konštruovania nielen regionálnej, ale i národnej kultúry a identity. V súčasnosti sa stávajú kultúrnymi komoditami, kultúrnym vlastníctvom, na ktorého originalitu a pravosť sa v niektorých európskych krajinách vyslovujú požiadavky zavedenia ochrannej značky.

Identifikácia pre účely tohto projektu znamená pomenovanie vybraných kultúrnych javov a artefaktov tradičnej ľudovej kultúry. Jej úlohou je dosiahnuť zhodu v chápaní týchto základných prejavov tradičnej ľudovej kultúry tak v odbornej ako aj v laickej verejnosti a zároveň vytvoriť predpoklady na vypracovanie inventarizácie javov tradičnej ľudovej kultúry.

Inventarizácia pre účely tohto projektu znamená súpis artefaktov a javov tradičnej nehmotnej kultúry, ich verifikovateľný súčasný i predchádzajúci výskyt a stav. K realizácii tohto zámeru sa musia zhromaždiť potrebné údaje o vybraných kultúrnych javoch podľa jednotnej metodiky a na ich základe postupne vytvárať prehľadnú databázu. Takto sa postupne vytvorí informačný systém, ktorý by mal poskytovať údaje zo všetkých regiónov Slovenskej republiky. K zberu údajov o tradičnej a ľudovej kultúre je potrebné pripraviť sériu dotazníkov, ktoré umožnia dokumentátorom zozbierať potrebné údaje. Jeho súčasťou bude aj heslár tradičnej a ľudovej kultúry.

Predmetom záujmu sú prejavy tradičnej ľudovej Slovákov a národnostných menšín, ktoré žijú na území Slovenskej republiky. V jednotlivých regiónoch, mestských a vidieckych spoločenstvách a spoločenských vrstvách sa vyskytujú nerovnomerne. Dochovali sa ako hmotné artefakty a ako nehmotné duchovné statky alebo sociálne javy, ktoré sú nepísanou tradíciou v rodinách a lokálnych alebo širších kultúrnych spoločenstvách.

Pri identifikácii týchto javov sa nevyhneme problematike *tradičnosti a ľudovosti* kultúrnych javov. Z rôznych významov a teoretických uchopení týchto pojmov pripomeňme len niektoré princípy, ktoré môžu byť prakticky využiteľné pri realizácii projektu.

Tradičia sa vo všeobecnosti vníma v dvoch rovinách - ako kultúrne dedičstvo a ako nepretržité preberanie hodnôt z generácie na generáciu. Z jednej strany sa tým označuje stav kultúry, ktorej časť tvoria zdedené kultúrne technológie a návyky, z druhej strany samotný proces, historický tok kultúry, v ktorom sa produktívne kultúrne javy neustále odovzdávajú, vyvíjajú a neproduktívne zanikajú. Tradiície tu pôsobia spolu s inováciami a oba tieto princípy vyjadrujú prirodzené spoločenské tendencie ku stabilite ale aj ku kultúrnym zmenám.

Ľudovosť kultúry sa obvykle spájala s tradičnosťou a s najširšími spoločenskými vrstvami - ľudom. Za tvorcov sa považovali neškolení (neprofesionálni) a obvykle neznámi, anonymní jednotlivci a za nositeľov tejto kultúry menšie sociálne jednotky a lokálne spoločenstvá. Uvedené charakteristiky vznikali na základe výskumov konzervatívneho vidieckeho prostredia, kde sa výrazné prejavy „tradičnej ľudovosti“ uchovali najdlhšie. Prienik vidieckej *ľudovosti* v jej tradičnej podobe do širších spoločenských vrstiev nadobúdal slohové znaky. V spoločnosti sa ustálil náhľad na ľudovú kultúru ako na typ tradičnej kultúry, ktorej východiskovú podobu predstavujú obvykle kultúrne formy z obdobia ich najväčšieho rozkvetu (19. storočie).

Za posledné storočie sa väzby medzi sociálnym prostredím, tradičnými kultúrnymi javmi a ich prirodzenými funkciami a hodnotami medzi ich tvorcami a užívateľmi (nositeľmi) značne zmenili. Popri kontinuite, často zasiahnutej mnohými (i nepatričnými) inováciami, tu začalo

pôsobiť vedomé udržiavanie tradície, najmä jej štýlových (slohových) znakov, avšak za cenu zmeny funkcií tradičných javov, okolností tvorby a konzumácie, prostredia, v ktorých sa využívajú atď. Je to prirodzený proces, ktorý by nemal ovplyvniť posudzovanie hodnôt tzv. tradičnej ľudovej kultúry v súčasnosti. Z tohto pohľadu považujeme pôvodné formy, ale aj ich súčasné vedomé citácie, rekonštrukcie či štylizácie za rovnocenné.

Pri dokumentovaní jednotlivých javov dbáme na ich datovanie, aby sme podľa možnosti zaznamenali čo najpresnejšie obdobia ich aktívnej existencie, zániku, obnovenia a pod. Je to dôležité preto, aby sme utvárali čo najvernejší obraz o živote tradícií v lokalite.

2. Ciele

2.1. Ciele databázy

Z rozsiahleho súboru prejavov tradičnej ľudovej kultúry je potrebné urobiť cieleň výber, ktorý umožní zhodnotiť súčasný stav a premeny ľudových tradícií a stane sa východiskom k dokumentácii, ochrane a propagácii. Z etnologického hľadiska je takéto vyčleňovanie problematické, pretože disciplína má stanovený predmet záujmu a systematizáciu i kategorizáciu javov, ktoré skúma. Na základe etnografických a folkloristických kritérií by sme sa mohli prikloniť ku klasickej klasifikácii ľudovej kultúry a vytvoriť jej podrobný súpis. Projekt však nie je zástupným nástrojom vedy, nekladie si za cieľ mapovať celé pole rozmanitých materiálnych, duchovných a sociálnych javov, ktoré utvárajú komplex ľudovej kultúry. Musíme sa zamerať iba na reprezentatívne javy.

K tomu stanovujeme tieto kritériá:

- Etnografické: cieľom je zaznamenať tie javy, ktoré sú príznačné pre lokalitu - región - kraj a ktoré vo svojom súhrne vytvárajú charakteristický kultúrny obraz krajiny. Majú to byť javy hmotné aj nehmotné, ktoré sú pre lokality alebo regióny typické. Lokálne osobitosti by mali byť známe a pre danú lokalitu reprezentatívne. Zaznamenávame aj zaniknuté javy, ktoré sú významnou súčasťou lokálnej tradície.
- Krajinárske: krajina predstavuje priestor, v ktorom sa odohrávajú všetky aktivity človeka a významným spôsobom ovplyvňuje a formuje jeho hmotné a nehmotné kultúrne prejavy. Z hľadiska hodnotenia krajinárskych kritérií dominuje miera vzájomného ovplyvnenia krajiny a človeka v nadväznosti na prejavy tohto vzťahu. Hlavným cieľom je identifikovať charakteristické črty krajiny, významné krajinné prvky, historické krajinné štruktúry, krajinný ráz, obraz krajiny a sídla v krajine, ako aj prejavy ľudového staviteľstva.
- Kultúrno-historické: uprednostňuje sa historický rozmer kultúry. V súčasnosti sa stretávame s pestrou škálou javov, ktoré majú lokálny - regionálny - národný - globálny charakter. K orientácii v tejto zmesi kultúrnych osobitostí a vplyvov použijeme historické hľadisko. Prvú skupinu predstavujú javy, ktoré majú oporu v miestnej tradícii a sú historicky (aspoň trojgeneračne) doložiteľné. Druhú skupinu tvoria tie v súčasnosti významné javy, ktoré sú síce tradičné (v iných regiónoch, u iných národov či v globálnej kultúre), ale v príslušnej lokalite - regióne nemajú historické potvrdenie (sú prevzaté). Tretiu skupinu tvoria javy, ktoré sú formou novodobé, ale vychádzajú z tradície a svojím významom sú pre lokalitu - región tak významné, že sa môžu stať impulzom novej tradície.
- Estetické: pri hodnotení javov, ktoré majú popri iných aj estetickú funkciu, je potrebné zaznamenať súčasné estetické kritériá a kritériá spoločenstva a doby, z ktorej je jav zaznamenávaný. Evidujeme aj esteticky nehodnotné (nezvládnuté) produkty, ak sú pokračovaním významnejšej miestnej tradície.

- **Etické:** javy (napr. niektoré zvyky), ktorých ďalšie šírenie a propagovanie je v konflikte s ľudskou dôstojnosťou, ľudskými právami, mravnosťou, hygienou a pod., budú iba evidované a vyhodnotené.
- **Sociálne:** zaujímajú nás všetky spoločenské vrstvy, skupiny a prostredia, kde zaznamenávame aj javy, ktorých autenticita - pôvodné sociálne väzby - sú zmenené.
- **Psychologické:** vybrané kultúrne javy sú obvykle súčasťou lokálnej, regionálnej alebo národnej identity.

Cieľom je teda, na základe súpisu vybraných živých (a reprezentatívnych neživých) prejavov tradičnej kultúry a následného výberu z nich, vybudovanie databázy reprezentatívnych javov zo všetkých tematických oblastí tradičnej kultúry zo všetkých tradičných regiónov Slovenska. Súpis bude postupne vykonaný vo všetkých lokalitách⁴ na území Slovenska podľa jednotného dotazníka na základe spoločného heslára/zoznamu tém.

2.2. Ciele dotazníka

Výber javov tradičnej ľudovej kultúry v jednotlivých regiónoch podľa uvedených kritérií vykonajú odborní pracovníci (dokumentátori) z miestnych a regionálnych inštitúcií spolu s nezávislými spolupracovníkmi. K dosiahnutiu čo najucelenejšej a obsahom rovnorodej úrovne informácií slúži dotazník, ktorý umožní dokumentátorom postupovať podľa jednotnej metodiky. Bude obsahovať základné informácie o cieľoch projektu, metodike výberu kultúrnych javov, spôsobe ich popisu, rozsahu požadovaných informácií a pod. Súčasťou bude *heslár tradičných javov ľudovej kultúry*.

2.3. Ciele heslára / zoznamu tém

Ľudová kultúra sa heslovite rozčlení do jednotlivých skupín javov rovnakého typu a rovnakej primárnej funkcie. Ideálne riešenie - rozčlenenie až po úroveň jednotlivých javov, ktoré sú predmetom záujmu - nie je možné vzhľadom na rozsah javov, ich rôznorodé pomenovania a hodnoty v jednotlivých regiónoch. Skupiny javov teda predstavujú tú najnižšiu úroveň abstrakcie, ktorá umožňuje určovať konkrétne reálie a prejavy. Názvy takto vytvorených skupín označujeme ako *heslá*. Majú funkciu otvorenej otázky, podľa ktorej dokumentaristi zisťujú, aký jav označeného kultúrneho typu sa v ich regióne nachádza a podľa stanovených odborných kritérií rozhodujú, či ho zaznamenajú a zaradia do databázy. Heslá majú popri názve aj stručnú definíciu javu, ktorý označujú.

3. Metodika dotazníka

3.1. Lokalita

Úvodná časť obsahuje základné údaje o lokalite. Je dôležité vychádzať z oficiálnych údajov, uverejnených napr. v publikáciách Štatistického úradu SR alebo z evidencie mestského či obecného úradu:

- názov (súčasný a historické názvy)
- erb sídla a jeho symbolika
- informácia, či obec bola za socializmu kvalifikovaná ako stredisková (rozvojová) alebo zániková (nerozvojová)

⁴ Resp. vo vybraných lokalitách tak, aby získané informácie reprezentovali jednotlivé regióny

- vývin počtu obyvateľov od 19. storočia dodnes
- počet trvale bývajúcich obyvateľov v súčasnosti
- počet trvale obývaných domov:
  - a) rodinných domov
  - b) bytových domov (so 4 a viac bytmi)
  - c) bytov
- počet trvale neobývaných domov:
  - a) užívaných prechodne, napr. sezónne, rekreačne, chalupársky a pod.
  - b) opustených
- počet viacgeneračných rodín obývajúcich spoločný dom (byt)
- počet neúplných rodín
- vekové zloženie obyvateľstva (počet v predproduktívnom veku do 14 rokov; v produktívnom veku: muži 15-59 rokov, ženy 15-54 rokov; v poproduktívnom veku: muži 60 rokov a viac, ženy 55 rokov a viac)
- národnostné zloženie obyvateľstva
- náboženské vyznanie obyvateľstva
- ekonomicky aktívne obyvateľstvo:
  - a) zamestnanci (v štátnom, družstevnom, súkromnom sektore)
  - b) členovia produkčných družstiev (s členským pomerom k výrobnému, poľnohospodárskemu a inému družstvu, nie zamestnanci týchto družstiev)
  - c) podnikatelia (so zamestnancami a bez zamestnancov)
  - d) vypomáhajúci členovia domácnosti v rodinnom podniku
  - e) samostatne činné osoby
- obyvateľstvo v domácnosti a dôchodcovia
- tradičné zamestnania obyvateľov obce, roľnícke aj neroľnícke, špecifické zamestnania, ktoré sú často zdrojom lokálnej identity, označení a prezývok obyvateľov
- uveďte, ktoré tradičné kultúrne javy vo vašej lokalite považujú obyvatelia za neopakovateľné, hodné osobitnej ochrany:
  - a) lokálne: napr. pozdišovská keramika,
  - b) regionálne: napr. salašníctvo
  - c) etnické: napr. rómske korytárstvo, nemecké nárečie
- miestne názvy, názvy chotárných častí, neúradné názvy

3.2. **Kultúrna krajina a sídlo**

Vedomie o hodnotách kultúry krajiny a sídla vypovedá o súčasnom vzťahu obyvateľov k dlhodobým aktivitám predkov a ich pôsobeniu v krajine, o historickom regionálnom povedomí, vnímaní prírodných a historických dominánt a pamiatok, o využívaní prírodného bohatstva, o členení a využívaní chotára, o zachovávaní tradičných prechodných a trvalých stavieb v chotári, o rešpektovaní historického typu sídla, jeho tradičného centra a dominánt, charakteristických znakov návšia, námestia a ulíc, o postoji k verejným a sakrálnym stavbám a menším objektom a pod. Tradičnosť dedinských a mestských sídiel sa pokúsime charakterizovať vybranými kultúrnymi znakmi:

3.2.1. Regionálne a lokálne povedomie

Zaznamenať prevažujúcu tradičnú regionálnu identitu obyvateľov, pričom vychádzame od užších mikroregionálnych väzieb k širšiemu povedomiu krajanstva (identifikácia mikroregionu, regionu). Súčasťou opisu sú preferované vzťahy k okolitým obciam (tradičné lokality výberu manželských partnerov, návštevy hodov, zábav, jarmokov a pod.) a užšie väzby k určitému mestu.

Zaznamenať vplyv prírodných bariér, ktoré podmienili regionálne väzby, ako aj vplyv spôsobu hospodárenia a obživy na formovanie regionálneho povedomia

3.2.2. Dominanty

Prírodné dominanty a významné krajinné prvky (masívy, vrchy, kopce, rokliny, tiesňavy, bralá, stráne, výrazné skalné útvary, vodné nádrže a rieky, potoky, studničky, stromy – solitéry, brehové porasty, zvláštne útvary) a historické dominanty (hrady, zámky, kaštiele, pamätné miesta) v lokalite, blízkom i vzdialenejšom okolí (regiónne, mikroregiónne), ktoré sú všeobecne známe, napomáhajú k identifikácii prostredia a sú súčasťou regionálnej a lokálnej identity.

3.2.3. Chotár

Pozemky (polia, lúky, pasienky, lesy) patriace k obci predstavujú súčasť katastrálneho územia sídla (extravilán) mimo jeho sídelného jadra (intravilán). Tvorili prírodné bohatstvo a hospodárske zázemie obce. V chotári obce sa vyskytujú historické krajinné štruktúry, ktoré vznikli zámernou činnosťou človeka v priebehu jeho histórie až do nedávnej minulosti, a ktorou človek pretváral prírodu alebo vytváral nové, často dodnes zachované štruktúry: terasy a medze, banské haldy, odvaly, vojenské hradiská, ovocné sady a vinice, historické parky a aleje, božie muky a kríže, obory a pod. Zoštátnenie lesov a kolektivizácia poľnohospodárstva spojená so sceľovaním pozemkov značne narušili členenie a variabilné využívanie chotára. Predmetom záujmu bude aj charakter členenia a usporiadania pozemkov pred sceľovaním (plátové, líniové štruktúry, terasové políčka...) a charakterizujte súčasnosť.

Zaujímá nás tiež zachovanie tradičných názvov blízkyh i vzdialených chotárných častí, existencia trvale či sezónne obývaných, resp. opustených stavieb a usadlostí v chotári (pastierske prístrešky, salaše, maštale, senníky, humná, obytné domy na lazoch, kopaniciach a pod.), strážne a poľovnícke objekty, rôzne technické stavby, menšie sakrálne objekty a pamätníky, chotárne studničky, ako aj vedomosti o ich vzniku a pôvode názvu. Tiež súčasné využitie týchto objektov.

3.2.4. Sídlo

Predstavuje trvale alebo prechodne obývanú skupinu obytných a hospodárskych jednotiek. Rozlišujeme mestské a vidiecke sídla, sídla podľa veľkosti - samoty, viesky, malé a veľké vidiecke sídla, malé vidiecke mestá a pod. Zámerom je charakterizovať tradičný charakter sídla v závislosti od pôvodného hospodárskeho zamerania (roľnícke, roľnícko-pastierske, drevorubačské, banícke a pod.), typ sídla (kompaktné, roztratené), tvar a funkcie návsi-námestia a zmeny, ktoré sú príznačné pre súčasnosť. Zaznamenať dominanty sídla, historické, sakrálne a technické stavby, menšie sakrálne stavby a objekty, pamätníky, zaujímavé lokality, studne na vodu, charakteristické urbanistické komplexy v rámci sídla, pôvod názvov jednotlivých častí, starých ulíc a pod. Osobitne zaznamenať tradičné jarmoky a formy tradičného obchodu v obci (predaj na návsi, trhy, blšie trhy, tržnice, jarmoky, remeselnícke jarmoky, podomový predaj, pojazdné predajne a pod.).

3.3. *Tradičná hmotná kultúra*

Predstavuje súbor hmotných artefaktov a technologických postupov zdedených (prebraných) od predchádzajúcich generácií, pomocou ktorých si naši predkovia zabezpečovali základné životné potreby a ochranu v prírodnom prostredí. Ide predovšetkým o tradičné formy zamestnaní a pracovných činností k zabezpečeniu obživy, hlavné a doplnkové zamestnania, jedlá a stravovacie návyky, rôzne druhy a typy obydlí a technických stavieb, ľudový odev, transport a dopravu produktov, obchod a trh. Z praktických dôvodov sem priradujeme aj výtvarnú kultúru, ktorá sa spájala tak s materiálnym, ako aj s duchovným a sociálnym životom človeka. Tieto činnosti v dlhodobom historickom priereze výrazným spôsobom formovali tradičný kultúrny ráz krajiny.

Industrializácia a civilizačné zmeny v priebehu 19. a 20. storočia menili charakteristické črty materiálnej kultúry. V procesoch modernizácie spoločnosť uznala úžitkové a estetické hodnoty mnohých tradičných javov a stali sa súčasťou národného kultúrneho dedičstva. Od 19. storočia sú predmetom zbierania, prezentácie a ochrany.

V súčasnosti, ktorá je otvorenejšia voči preberaniu unifikovaných kultúrnych foriem (procesy globalizácie), nadobúda tradičná hmotná kultúra hlbšie významy národnej a regionálnej identifikácie, kultúrnej pestrosti, reprezentatívnosti i atraktívnosti. Naším cieľom je zistiť existenciu a stav vybraných javov v jednotlivých lokalitách a regiónoch Slovenska s dôrazom na ich nehmotné (duchovné a sociálne) charakteristiky.

3.3.1. Obydlie

Tradičné obydlie predstavuje obytný dom, dvor a hospodárske objekty. Charakterizuje ich stavebný materiál a konštrukcia budov, priestorové členenie, funkcie a zariadenie priestorov, nábytok. Vývin obydlí vždy súvisel s potrebami rodiny, spôsobmi práce, miestnymi stavebnými technikami a tradíciami (napr. vo výzdobe). Súčasnú zmenu v uvedených oblastiach a ich odraz v novej výstavbe výrazne menia vzhľad obcí. Zámerom je charakterizovať typické tradičné obydlia v lokalite, zaznamenať ich výskyt, stav a súčasné funkcie.

Tradičné obydlie

- stavebný materiál stien domu
- konštrukcie a techniky stien
- materiál a konštrukcia krovu
- štít domu (forma, výzdoba)
- krytina strechy, tvar a techniky
- úprava podlahy, stien a stropu
- obloky, dvere, zámky
- priestorové členenie domu
- tradičné funkcie priestorov (vstupné, obývacie, skladovacie a pod.)
- zariadenie priestorov: opíšte modelové zariadenie interiéru. Pomôžte si predstavou, že chcete zriadiť v obci pamätný ľudový dom. Aký nábytok a predmety by tam nemali chýbať?
- zaznamenajte existenciu pamätného ľudového domu, resp. izby vo vašej obci. Zdokumentujte fotograficky
- hospodárske stavby (umiestnenie, tvar, konštrukcie atď.)
- dvor (vstupná brána, členenie a funkcie priestorov), spoločné, dlhé dvory (sociálne charakteristiky).

Súčasný stav tradičných obydlí

- počet tradičných domov v lokalite (využívaných stálymi obyvateľmi, využívaných chalupársky alebo prenájmom, rekreačne)
- klientela chalupárskych a rekreačne využívaných tradičných domov (rodáci, nerodáci, ich domovské obce, stabilní rekreanti)
- opustené objekty, spustené objekty

3.3.2. Agrárna kultúra

Základné oblasti agrárnej kultúry, pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat, sa oproti tradičným postupom značne zmenili. Zameranie na veľkovýrobu v druhej polovici 20. storočia v prevažnej časti územia odstránilo malovýrobný charakter tradičnej agrárnej kultúry (založenej na obrábaní malých rodinných pozemkov, pestovaní tradičných plodín, používaní nástrojov a technológií k manuálnej práci a práci so záprahom). Tradičné formy v redukovanej miere uchovávali súkromne hospodáriaci roľníci v okrajových lokalitách a individuálni pestovatelia na záhumienkoch. Po roku 1989 popri premene poľnohospodárskej veľkovýroby evidujeme vynútené ale aj zámerné návraty k tradičnému roľníctvu.

Veľkosť a členenie pozemkov v chotári, formy vlastníctva a využívania rolí, lúk, pasienkov, sadov, lesov, vodných plôch a tokov, **poľných ciest**; roľnícke, pestovateľské, lovné a zberačské aktivity obyvateľstva vplývajú na formovanie vzhľadu obcí a krajiny. Zámerom je identifikovať základné predpoklady k uchovaniu dlhodobu obdivovaného tradičného rázu vidieka:

Poľnohospodárstvo

- v obciach, za socializmu nekollektivizovaných, zistiť súčasné roľnícke aktivity na rodinnej pôde (zameranie na malovýrobu, chov dobytku, koní, kôz, oviec)
- v obciach, za socializmu kolektivizovaných, zistiť súčasné aktivity na veľkých pôdach (bývalých JRD a ŠM): kto pôdu využíva - domáci/cudzí, súkromne hospodáriaci roľníci, rodinné farmy, družstvá, agrokombináty, prenájmy pôdy a pod.
- rozlišovať vlastníctvo individuálne (domácich, zo Slovenska či zahraničných vlastníkov) a spoločné (obecné, urbárske, iné formy)
- formy obrábania pôdy podľa rozsahu vo veľkom – agropodnikatelia, poľnohospodárske družstvá, strednom – farmy okolo 50 ha a malom ako doplnkový existenčný zdroj existencie popri inom zamestnaní
- stav a využívanie záhumienkov
- súčasné roľnícke spoločenstvá v obci (spolky, družstvá a pod.)
- stav a využívanie tradičných hospodárskych objektov (stodoly, sýpky, senníky, zemiakové pivnice a pod.): zamerať sa na miestne osobitosti
- predpoklady agroturistiky (súpis možností).

Lesné hospodárstvo

- revitalizácia pôvodných urbárskych spoločenstiev
- rozšírenie drevorubačstva ako zamestnania
- technické stavby – pily, rízne a pod.

Vinohradníctvo a vinárska kultúra

Pri pestovaní viniča a výrobe vína rozlišujeme veľkovýrobu a malovýrobu.

Tradičné kultúrne formy sa zachovali v okruhu malovýroby. Ohraničujeme ju primeranou veľkosťou k rodinným možnostiam obrábania a spracovania.

Zaujíma nás uchovávanie malých vinohradov a manuálneho spôsobu dorábania vína, kultúrnych a sociálnych javov, ktoré s tým súvisia:

- malovýrobné formy (zmeny vo veľkosti a obrábaní rodinných vinohradov, zameranie na tradičné a nové odrody viniča, vinohradnícka obec, spolok a pod.)
- uchovávanie tradičných objektov a nástrojov na výrobu a uskladnenie vína
- spoločenské stretnutia a slávnosti vinohradníkov (príležitosti, sviatky a slávnosti)
- veľkovinári a ich vplyv na charakter kultúrnej krajiny a sociálnu realitu na regionálnej a lokálnej úrovni
- predpoklady vinárskej turistiky (formy predaja, špeciality, symboly, atraktívne objekty)

Ovocinárstvo

Pestovanie ovocia v sadoch a spracovanie ovocia patrí k tradičnému využívaniu prírodných daností kraja. Zaujímajú nás mimoriadne predpoklady, dlhodobá tradícia a špecializácia obcí:

- tradičné druhy a odrody pestovaného ovocia
- stav sadov a záhradkárskych aktivít, ovocinárske združenia a spolky
- pálenice, sušiarne a špeciality miestneho ovocinárstva (regionálne odrody, produkty)
- spôsoby predaja (vlastné predajne, prícestný a trhový predaj)

Zeleninárstvo

Popri všeobecne rozšírenom samozásobiteľskom pestovaní sú obce, v ktorých sa individuálni pestovatelia dlhodobo špecializujú na vyššiu produkciu a predaj zeleniny. Zaujíma nás dlhodobá tradícia a špecializácia obcí:

- zameranie
- spôsoby predaja (vlastné predajne, prícestný a trhový predaj)

Chov hospodárskych zvierat

Zameriavame sa na významnejšiu tradíciu a súčasný rozsiahlejší chov hospodárskych zvierat v obci alebo v chotári obce:

- rozsah individuálneho chovu, objekty na ustajnenie, spolky chovateľov, zvyklosti (napr. zabíjačky)
- využívanie pastvín a organizácia voľného chovu (individuálny alebo formou združenia či spolku chovateľov, najímanie pastierov a pod.).

Salašníctvo

Zaznamenať:

- tradíciu pastierstva a salašníctva a vplyvy na kultúru obce (v piesňach, rozprávaniach a pod.)
- súčasné aktivity obce (budovanie vlastných salašov, prenájom pasienkov, organizácia a podiel majiteľov oviec z obce, návštevy salaša, zvyklosti a pod.).

Včelárstvo

Zaznamenať významnejší chov včiel v obci, produkty a spôsoby predaja, výskyt tradičných včelínov a pod.

Poľovníctvo

Zaznamenať existenciu poľovníckeho spolku, poľovnícke objekty (miestnosti, chaty, horské „jágerky“), sviatky a zvyklosti, zameranie chovu a lovná zver, miestne osobitosti.

Rybolov

Zaznamenať významnejšiu tradíciu rybolovu, existenciu a spoločenské aktivity rybárskeho spolku, významnejšie rybárske lokality a lovné ryby v chotári obce, mieru uplatnenia v strave.

Zber lúčnych a lesných rastlín, koreňov, kvetov, plodov

Zaznamenať významnejšiu tradíciu, dodnes (vo väčšom merítku) zbierané rastliny a plodiny, tradičné použitie (liečiteľstvo, gurmánstvo, odpredaj), miestne zvláštnosti a špeciality, atraktívne lokality.

3.3.3. Strava

K tradičnej ľudovej strave zaradíme jedlá, nápoje a stravovacie návyky, ktoré sú osvojené z rodinného prostredia a rozšírené v spoločenstve obce.

Vychádzame z poznania, že ľudová strava zodpovedala charakteru prírodného prostredia, pracovnému rytmu, zameraniu a možnostiam rodín, zo samozásobiteľstva pri zabezpečovaní surovín a z kultúrnych návykov, ktoré sa dedili. Postupné premeny v závislosti stravy od možností miestnej produkcie potravín, všeobecné rozšírenie obchodu a dostupnosť nových surovín, publikované receptáre, osveta, formy verejného stravovania, osobné skúsenosti a mnoho ďalších impulzov vyvolali zmeny v ľudovej strave. Rozsah uplatňovania tradičnej stravy tak vypovedá aj o miere tradičnosti prostredia. Cieľom je zistiť znaky miestnej stravy a kultúrne normy stravovania (všedné a sviatočné jedlá, zachovávanie pôstu, obradové jedlá, miestne špeciality, osobitosti v stravovacej etike a pod.).

Suroviny

Zaznamenať najpoužívanejšie suroviny a vytvoriť ich poradie od najpoužívanejších k menej používaným: múka, strukoviny, kapusta, zemiaky, mäso, zelenina a pod.

Chlieb

Zaznamenať existenciu domáceho spracovania cesta a pečenia chleba, pečenie tzv. domáceho chleba (podľa miestnej receptúry) v miestnej pekární, v domácnostiach, v poľných peciach a pod.

Jedlá

Zaznamenať najrozšírenejšie regionálne a miestne jedlá, ich názvy a základné zloženie, osobitosti a špeciality, príležitosti spojené s prípravou jedál (živánky, guláš partie, grilovacie večierky a iné príležitosti).

Koláče

Zaznamenať názvy a základné zloženie najrozšírenejších koláčov, miestne špeciality.

Sviatočné a obradové jedlá a koláče

Zaznamenať typické (v súčasnosti najviac používané) jedlá, koláče a pohostenie pri krstinách, svadbe, kare, k Vianociam, fašiangom, Veľkej noci, hodom, na nedeľu, k bezmäsitým dňom a jedlá v ten deň pripravované, jedlá k ďalším vybraným príležitostiam.

Pôstne jedlá

Zaznamenať pravidlá stravovania v období veľkého pôstu a adventu, typické jedlá, dni najprísnejšieho pôstu (a predpísané pravidlá stravovania).

Jedlá do práce a k práci

Zaznamenať tradičné jedlá určené do práce (na sená, do roboty a pod.) a k práci (najatým pracovníkom).

Nápoje

Zaznamenať charakteristické lokálne a regionálne druhy nealkoholických či alkoholických nápojov a najzaužívanejšie spôsoby pohostenia nápojmi (pri návštevách, sviatkoch, a pod.).

3.3.4. Odev

Ide o tradičný typ odevu, ktorý je pre obec charakteristický (kroj). Rozlišujeme mužský, ženský, detský, zimný a letný odev, ďalej podľa funkcie obradný, sviatočný, polosviatočný, všedný, pracovný a profesný odev. Môže byť prirodzene funkčný odev (používa sa denne v redukovanej a súčasnosti prispôsobenej forme pri určitých príležitostiach ako zaužívaný spôsob odevu, napr. starších žien), alebo je to účelovo funkčný odev, ktorý sa používa k určitým príležitostiam v živom uplatnení (pre folklórne skupiny), alebo v neživom ako výrazná znaková súčasť identity (pamiatka uchovávaná v truhlici). Zámerom je zaznamenať vedomie o existencii tradičného odevu, jeho uchovávanie a používanie, ako aj rozdiely oproti susedným obciam a špecifické znaky v rámci regiónu. Tiež predstavy o kráse ľudského tela.

3.3.5. Domácka výroba, ľudová umelecká výroba, remeslá a umelecké remeslá

Pod tradičnou domáckou výrobou rozumieme zhotovovanie predmetov a rôznych potrieb výrobcami vo svojom obydli pre vlastnú potrebu alebo na odpredaj. Môže byť jeho hlavným alebo iba vedľajším, doplnkovým zamestnaním. K remeslám zaraďujeme špecializovanú malovýrobu, vyžadujúcu odbornú kvalifikáciu a spoločensko-stavovskú organizovanosť. Tieto tradičné spôsoby výroby charakterizuje používanie vlastných nástrojov, dostupných, najmä prírodných materiálov, prevaha manuálnej práce a z toho plynúca originálnosť každého výrobku, priama a jednoduchá funkčnosť a využívanie tradičnej estetiky stvárnenia a výzdoby. V tradičnej výrobe sa presadili školení i neškolení jednotlivci a toto pravidlo platí aj pri súčasných individuálnych aktivitách a remeselných zručnostiach.

Cieľom je zaznamenať domácich výrobcov, charakter a zameranie výroby (pre vlastnú potrebu, trhový predaj, zmluvnú výrobu), charakteristické výrobky. Môžeme postupovať podľa používaných materiálov: kameň, hlina, kov, sklo, drevo, rohovina, kosť, textil, cesto, iné materiály (napr. kraslice, hračky, grafika, vystrihovanky).

Osobitnú časť venovať pracovným nástrojom k tradičným roľníckym činnostiam (kosa, hrable a pod.), transportu (plachty, koše), doprave (vozy, sane), ťažné prostriedky (aj novodobé), ich domácku výrobu, zaobstarávanie od tradičných výrobcov, na jarmokoch a pod.

Z tradičnej výroby a remesiel zaznamenať tie, ktoré prispeli k špecifickému kultúrnemu koloritu obce alebo regiónu a tie, ktoré napomáhajú uchovávaniu tradičnej ľudovej kultúry. Zaznamenať výskyt technických stavieb, výrobných nástrojov, artefaktov (napríklad cechových) vo väzbe k jednotlivým výrobným a remeselným odvetviam:

kovárstvo, podkúvačstvo, zámočníctvo, kotlárstvo, zvonkárstvo, nožiarstvo, pilníkárstvo, kovotepectvo, hámorníctvo, stolárstvo, debnárstvo, kolárstvo, tokárstvo, košíkárstvo, rezbárstvo, metlárstvo, sitárstvo, rešetárstvo, garbiarstvo, obuvníctvo, ševcovstvo, čižmárstvo, krpčiarstvo, remenárstvo, sedlárstvo, brašnárstvo, kožušníctvo, hrebenárstvo a rezba kostí, výroba textilu, pradenie, tkáčstvo, súkenníctvo, manglovníctvo, valchovníctvo, krajčírstvo, halenárstvo, klobučníctvo, papučiarstvo, čipkárstvo, výšivkárstvo, povrazníctvo, hrnčiarstvo, džbánkarstvo, fajkárstvo, tehliarstvo, sklárstvo, kamenárstvo, murárstvo, tesárstvo, pokrývačstvo, kachliarstvo, peciarstvo, sklenárstvo, kominárstvo, piliarstvo, studniarstvo, mlynárstvo, vápenkárstvo, voskárstvo, voštinárstvo, miškárstvo, holičstvo, uhliarstvo, smoliarstvo, kolomazníctvo, glejárstvo, tehliarstvo, sklenkárstvo, drevorubačstvo, korytárstvo, hutníctvo, zlatníctvo, farbiarstvo (modrotlačiarstvo), drotárstvo, olejkárstvo, šafraníctvo, medovníkárstvo, ovocinárstvo, obecné pálenice, pltníctvo, furmanstvo, povozníctvo, podomový obchod.

Zaznamenávame výskyt jednotlivých techník a výrobcov (domáckych pre vlastnú produkciu alebo na predaj), ktorí pôsobia v obci alebo blízkom okolí: *vyškrabovanie (na stene, na krasliciach), razenie, vytláčanie (v hline, dreve, kove, koži), leptanie (na dreve, skle, kraslice), vypaľovanie (na dreve), vykladanie, vybíjanie, intarzia (drevom, kovom, sklom), vystrihovanie (v koži, papieri), maľovanie (na keramike, stene, dreve, skle, textile, krasliciach), tlač (na textile), batikovanie (na textile, krasliciach), viazanie (textilu), pletenie (prútia, textilu, kože), čipka (textilná, kovová), vytkávanie, vyšívanie (na textile, koži), našívanie (na textile, koži), kovanie, kutie, rezba (v dreve, kosti, rohovine), plastika (hlinená, kamenná, drevená, kovová), ornamentika (nápisy, vročenia a iné ornamentálne znaky na domoch, bránach, zvoniciach, náhrobníkoch, krížoch, nábytku, vinohradníckych lisocho a pod.).*

3.4. Tradičná nehmotná kultúra

Predstavuje tú súčasť kultúrneho dedičstva, ktorá sa prenáša z generácie na generáciu ústnym podaním a napodobňovaním, uchováva sa vo vedomí ľudí (individuálnej a kolektívnej pamäti) ako nepísaná tradícia spoločenského života a vzťahov, náboženského vedomia, foriem a pravidiel správania, verbálnej a neverbálnej komunikácie, estetického stvárňovania a interpretácie slova, hudby, pohybu a pod. Jadrom nehmotnej kultúry sú oblasti duchovnej a umeleckej kultúry, ktoré sa prelínajú a dopĺňajú nehmotnými aspektmi materiálnej kultúry.

3.4.1. Sociálna a duchovná kultúra

Z rozsiahlej sféry duchovnej kultúry sa zameriavame len na vybrané oblasti. Uchovávať sa do súčasnosti a predstavujú tradičné sociálne pravidlá a kultúrne návyky, hodné zaznamenania a uchovania.

3.4.1.1. Spoločenstvo obce

Zaznamenávame niektoré tradičné spôsoby organizácie, spolupráce, členenia a združovania v rámci obce:

- zásady členenia spoločenstva (teritoriálne, rodové, generačné, statusové, príbuzenské, obraz spoločenstva pomocou tradičného zasadacieho poriadku v kostole)
- cirkevné, hospodárske, športové, kultúrne a mládežnícke spolky
- formálne a neformálne organizácie (nadácie, združenia, kluby)
- významné oslavy a sviatky obce.

3.4.1.2. *Spoločenstvo rodiny*

Východiskom je charakteristika tradičných foriem rodiny (rozšírená rodina) a prechod k súčasnej partnerskej rodine (okolnosti, obdobie) a postavenie a funkcie členov rodiny v procese zmien. Ďalej sa zameriavame iba na príbuzenské väzby (blízka a vzdialená rodina, pokrvné, afinitné a duchovné príbuzenstvo) a na vyjadrenie týchto vzťahov v príbuzenskej terminológii. Zaznamenávame tradičné spôsoby oslovenia, pomenovania a zdravenia v rodine (tykanie, vykanie, onikanie) a pravidlá účasti príbuzenstva na oslavách a sviatkoch rodiny (krstiny, svadba, pohreb, meniny, narodeniny, výročia svadieb, návštevy hrobov, z kalendárne termínovaných príležitostí vybrať tie, ktoré sa považujú za príležitosti rodinných stretnutí a návštev, napr. Vianoce, hody, Všetechsvätých a pod.

3.4.1.3. *Spoločenská etiketa*

Predstavuje súhrn normovaných zásad vzájomného správania jednotlivcov a spoločenských skupín v dôležitých situáciách medziľudských kontaktov, ktoré rozlišujeme generačne, rodovo a prípadne aj sociálne:

- tradičné spôsoby oslovenia, pomenovania a pozdravenia osôb mimo príbuzenstva (starších, mladších, tykanie, vykanie, onikanie, podávanie rúk a pod.)
- etiketa rodinného a spoločenského života (situácie, kedy sa navštívenie rodiny a susedov považuje za povinnosť, pravidlá pozývania na rodinné obrady, napr. koho a pri ktorých príležitostiach sa patrí pozvať)
- etiketa odievania (situácie, kedy sa vyžaduje spoločenský, resp. sviatočný odev)
- etiketa stolovania (tradičný zasadací poriadok pri nedeľnom stole, pri návšteve)
- etiketa pohostenia (spôsoby pohostenia príslušníkov blízkej a vzdialenej rodiny, susedov, funkcionárov obce, neznámych hostí).
- spôsoby vzájomnej výmeny prác, protislužieb, darov v rámci rodiny, príbuzenstva, susedstva.

3.4.1.4. *Náboženský život*

Zaznamenávame náboženské spolky, sviatky a oslavy, sprievody a procesie obcou s účasťou alebo bez účasti kňazov, miestni svätci a patróni, pútné miesta (púte jednotlivcov, kolektívne púte, púte s nepretržitou tradíciou, nové pútnické miesta, pútnické piesne), zaužívané devocionálie (domáce kultové miesta, plastiky svätcov, kropeničky, škapuliare, modlitebné knižky, krucifixy, pútnické suveníry), betlehemy (tvar, miesta v príbytkoch, výrobcovia), kultové miesta a sakrálne objekty v obci (prícestné sochy a kríže, božie muky a pod. nespravované cirkvou), miesta zviazané so zázrakmi, zázračnými zjaveniami. Z cirkevných stavieb zaznamenávame:

- kostoly, modlitebne, kaplnky
- zvonice
- božie muky
- súsošia, plastiky svätcov
- stĺpy, kríže, kalvárie

- cintoríny, márnice
- náhrobníky, zdobenie hrobov
- iné.

3.4.1.5. Sviatky a obyčaje

Pri dôležitých udalostiach v živote rodiny (krstiny, svadba, pohreb) sa zameriavame na popis ich tradičného priebehu a zaznamenanie dnešnej podoby, ale aj v podobe, ktorú dokážu opísať ešte žijúci pamätníci. V posledných desaťročiach nadobudli ritualizovanú podobu netradičné, navonok civilné javy, hrové prvky a pod. Zmenilo sa aj miesto konania: namiesto privátneho priestoru domu sa využíva miestny kultúrny dom, reštaurácia, ale konajú sa aj mimo lokality. Pri súčasných sviatočných príležitostiach zaznamenávame aj tie javy a predmety, ktoré (hoci nie sú tradičné) vytvárajú súčasníkom pocit sviatočnosti:

Krst a krstiny

- výber krstných rodičov
- účastníci
- odev
- jedlá
- dary
- zvykové úkony s rodičkou, dieťaťom

Svadba

- zisťovanie súhlasu s uskutočnením svadby (priezvedy, pytačky)
- rozlúčka so slobodou (mládenecká, dievocká)
- zvyčajný termín konania svadby (jeho zmeny)
- účastníci a ich pozývanie, obvyklý počet hostí
- hlavní svadobčania, ich označenia, odev
- charakteristické znaky svadby (zástava, stromček)
- stretnutie svadobných rodín pred sobášom, zvyky, dary
- prehradzovanie cesty
- príchod k domu nevesty, zamkýnanie domu, privítanie, pohostenie
- predvedenie nevesty, falošné nevesty
- odobierka od rodičov
- sprievod na sobáš a zo sobáša
- zvykové privítanie novomanželov v dome, kultúrnom dome, reštaurácii
- stolovanie, príhovory (starejšieho, družbu, kuchároka), jedlá
- tance s nevestou
- čepčenie nevesty
- obrady súvisiace s plodnosťou a šťastným manželstvom
- svadobné maškary a obvyklé zábavné hry
- zvyklosti druhého svadobného dňa
- tradičné svadobné piesne
- vplyv profesionálov na priebeh svadby (kameraman, fotograf, diskdžokej)

Úmrtie

- predpovede, ohlasovanie smrti
- tradičné zvyky, úkony, symboly
- spôsoby oznámenia úmrtia spoločenstvu, príbuzným

Pohreb

- účastníci
- rozlúčka v dome
- odev a dary do truhly
- úkony pri odchode s domu
- symboly na truhle, v pohrebnom sprievode (napr. pri úmrtí dieťaťa, slobodného mládenca, dievčaťa a pod.)

Kar

- účastníci, jedlá, zvyky

Zaznamenajte zmeny v pohrebných obyčajoch vzhľadom na odlišný pohľad na smrť v modernej dobe, umieranie mimo domu, domy smútku a využívanie pohrebných služieb.

Kalendárne obyčaje

Pri kalendárne termínovaných zvykoch a sviatkoch spoločenstva popíšeme ich tradičnú a súčasnú podobu, ale zaznamenáme aj nové sviatky a podujatia.

Popis sa zameriava na vykonávateľov obradov a ostatných účastníkov, odev, kostýmy, masky, rekvizity, symboly, zvykové úkony, folklórne prejavy, výtvarné prvky, tradičné jedlá, dary, obradové obchôdzky, koledy, hry ľudového divadla atď. Všeobecne rozšírené sú kalendárne sviatky, zvykové príležitosti a pravidlá správania na dni:

- Ondrej
- Katarína
- Mikuláš
- Barbora
- Lucia
- Advent
- Štedrý večer
- Narodenie Pána
- Štefan
- Starý a Nový rok
- Traja králi
- Blažej, Gregor
- fašiangy
- Veľký pôst
- Smrtná nedeľa
- Kvetná nedeľa
- Veľká noc
- máje
- Juraj
- Svätodušné sviatky (Turíce, Rusadlá)
- Ján
- Dušičky a Všetechsvätých
- Martin

Ostatné sviatky

Okrem uvedených zaznamenáme aj súčasné miestne tradičné i novodobé sviatky a zvykové príležitosti (napr. na Mitra, Urbana, vinobranie, výročie založenia obce a pod.).

3.4.2. Umelecká kultúra

Predstavuje súhrn ľudovej slovesnej, piesňovej, hudobnej, tanečnej, divadelnej, výtvarnej tvorby a produkcie, ktorá vykazuje znaky tradičnosti, autorskej anonymnosti a všeobecnej znalosti. Folklorne útvary si všímame z hľadiska ich reprezentatívneho pre vlastnú lokalitu. Preto zaznamenáme predovšetkým tie jednotlivosti (povesti, tance, piesne, ľudové hry predvádzané obchôdzkami z domu do domu), ktoré spoločenstvo obce považuje za vlastné a v okolí sa nenachádzajú v takej istej podobe. Zápisy slovesných útvarov majú popri obsahovej osobitosti aj ten význam, že môžu zachytiť miestny dialekt. V súčasnosti mnoho výrazov zaniká a stráca sa aj schopnosť správnej výslovnosti špecifických nárečových znakov. Preto je dôležité nielen zapísať texty napr. miestnych povestí v nárečovej podobe, ale aj archivovať zvukové nahrávky vybraných rozprávačov - znalcov miestneho nárečia. Fotografické a audiovizuálne dokumenty sú potrebné v celej oblasti folklóru a výtvarného umenia.

3.4.2.1. Ľudová slovesnosť

Ľudová slovesnosť sa ústnou formou prenáša generáciami nielen kvôli obsahovej zaujímavosti, estetickému príťažlivosti a schopnosti pobaviť detského i dospelého poslucháča, ale aj ako dôležitý nástroj socializácie a fond morálnych hodnôt spoločenstva. V posledných desaťročiach sa popri medziosobnej komunikácii výraznejšie presadzujú formy masovej komunikácie (tlač, rozhlas, televízia, film, internet), ktoré prekrývajú pôvodné funkcie ústnej slovesnosti. Pri dokumentovaní tradičného repertoáru je dôležitý výber schopných rozprávačov. Miestny archív slovesnosti môže obsahovať:

- zoznam rozprávačov a literárne aktívnych občanov
- rozprávky
- povesti (miestne, historické, poverové)
- legendy
- spomienkové rozprávania zo života
- anekdoty
- príslovia a porekadlá
- pranostiky
- zaklínania a zariekacie formuly
- detský folklór (hry, riekanky, veršovačky, hádanky).

3.4.2.2. Hudobný a tanečný folklór

V súčasnosti sa stretávame hlavne s prejavmi organizovaného folklórneho hnutia (festivaly, prehliadky, vystúpenia v kultúrnych domoch a pod., folklórne súbory, muziky, skupiny, sólisti) a s folklórnymi muzikantskými, speváckymi a tanečnými prejavmi, ktoré bývajú spojené s rôznymi spoločenskými a obradovo-zvykovými príležitosťami (fašiangy, plesy, hody, svadby, dedinské zábavy). Popri nich však existujú speváci a muzikanti, ktorí sa takýchto podujatí zúčastňujú len málokedy, ale známi sú vo svojich obciach ako dobrí spoločníci pri spontánných spoločenských posedeniach a zábavách (pri klubových a spolkových posedeniach, pri spoločnom vyšívaní či páraní peria, v hostincoch, vinárskych búdach a pivniciach, pri guláš partiách, poľovníckych stretnutiach, susedských návštevách, zabíjačkách, rodinných posedeniach a pod.). K vzácnym nositeľom

folklórnych tradícií však patria aj uzavretí, poväčšine starší ľudia, ktorí žijú osamelým životom.

Hudobný folklór – ľudové piesne, spev

Ľudový piesňový repertoár predstavuje súhrn piesní a skladieb rôznorodej povahy a proveniencie, ktorých autori nie sú obvykle známi a ktoré sú vďaka ústnemu tradovaniu variabilné a regionálne pestré. Popri piesňach tradične považovaných za ľudové sa vyskytujú aj viaceré zľudovené piesne, ale aj piesne rôznych profesných a záujmových skupín (banícke, vojenské, pútnické a pod.).

Do spontánnej spevnosti prenikali aj autorsky známe piesne.

Dokumentujeme:

- nositeľov piesňovej tradície (dobrí speváci a muzikanti, pamätníci a znalci rozsiahlejšieho počtu ľudových piesní, zberatelia a zbierky piesní)
- príležitosti, pri ktorých sa zvyknú spievať ľudové piesne
- repertoár: zaznamenať piesňové žánre, ktoré sú pre obec typické a dodnes sa v obci uchovávali a spievajú (detské piesne, uspávanky, dievocké, mládenecké, jánske, na Jura, žartovné, pijanské, regrútske, vojenské, ľubostné, erotické, krstinové, svadobné, veľkonočné, pohrebné plače, balady, romance, legendy, trávnicie, žatevné, kosecké, dožinkové, pastierske, zbojnícke, remeselnícke, robotnícke, banícke, vyst'ahovalecké, partizánske).
- tanečné piesne: zaznamenajte tiež, s ktorým typom tanca sa tá-ktorá pieseň viaže
- je v tradícii vašej obce zaužívaný viachlasný spev?

Hudobný folklór – inštrumentálna hudba

V súčasnosti sa hudobný folklór objavuje v hre sólových hudobných nástrojov a nástrojových zoskupení rozmanitého druhu a veľkosti: od jednoduchých dvoj- či trojčlenných po veľké cimbalové skupiny, ale aj dychové a miešané tanečné muziky, folkové, folk rockové a pod. Pri obchôdzkach obcou počas niektorých sviatkov a zvykových situácií (fašiangy, hody a pod.) sa vytvárajú aj spontánne nástrojové zoskupenia. Pri zaradovaní do tohto súpisu je dôležité posúdiť, či sa určitým spôsobom podieľajú na uchovávaní hudobnej tradície obce či regiónu. Zameriavame sa na túto problematiku:

- výrobcovia hudobných nástrojov, ktorí pôsobia v obci alebo blízkom okolí
- detské hudobné nástroje (vyrábané deťmi a pre deti)
- tradičné hudobné nástroje používané v miestnej hudobnej kultúre
- miestni muzikanti: aktívni, pôsobiaci na verejnosti, ale aj pasívni, hrajúci pre vlastné potešenie
- miestne muzikantské zoskupenia - zaniknuté a v súčasnosti pôsobiace
- muzikantské zoskupenia z regiónu, prizývané do obce k rozmanitým príležitostiam
- situácie a príležitosti, pri ktorých sa uplatňuje tradičná hudba

Tanečný folklór

K tradičnému tanečnému prejavu zaraďujeme tance rozmanitého pôvodu, od tzv. pôvodných (sólové mužské a ženské tance, krúživé tance starého a novouhorského štýlu) po novodobejšie zľudovené tance (mazúrka, valčík, polka, dobové tanečné hry a pod.).

Zameriavame sa na:

- súpis tradičných tancov (názvy tancov, incipity charakteristických sprievodných piesní)
- interpreti (známi žijúci a nežijúci tanečníci, ktorí vynikali v tradičnom ľudovom tanci)
- opisy, resp záznamy jednotlivých tancov
- podujatia a príležitosti, pri ktorých sa tradičné ľudové tance tancovali (krstiny, svadby, nedeľné tancovačky, fašiangy atď) a pri ktorých sa v súčasnosti spontánne tancujú (aj keď len v malej miere popri moderných tancoch)

3.4.2.3. Folklorizmus

Miestne kolektívy a podujatia, ktoré sa cieľavedome venujú uchovávaniu a predvádzaniu miestnej tradičnej kultúry a folklóru:

- folklórna slávnosť, prehliadka, pravidelné kultúrne podujatie (miesto, názov, termín, zameranie, účastníci)
- miestne folklórne kolektívy, spevácke zoskupenia, záujmové združenia, kluby a pod., ale aj jednotlivci, ktorí sa zameriavajú na uchovávanie a rozvíjanie folklórnej tradície, tradičnú domácku a remeselnú výrobu a pod.